

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΑΟΡΙΣΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Σάς ευχαριστώ για την παρουσία σας. Χαίρομαι που βρίσκομαι ανάμεσά σας. Είναι κάτι που το επιδίωξα και ζήτησα συνειδητά, καθώς θεωρώ ότι στο πλαίσιο της εδώ πραγμάτευσης θα μου δοθεί η ευκαιρία να σας μεταδώσω κάτι από την εμπειρία μου ως παλαιότερος συνάδελφος .

Ξεκινάμε: Όλα τα αντικείμενα γύρω μας είναι έννοιες και κάθε έννοια χρήζει ερμηνείας. Ακόμη και για τις πολύ υλικές έννοιες, όπως π.χ. καρέκλα, διερωτώμαστε ανάλογα με την περίπτωση αν έχει πόδια, αν έχει μπράτσα, αν είναι πολυθρόνα ή καρέκλα γραφείου, αν στηρίζεται σε τέσσερα πόδια ή σε τρίποδα, αν είναι φθαρμένη, χαλασμένη ή γερή κ.λπ.

Κάθε έννοια είναι εν μέρει αόριστη και εν μέρει ορισμένη. Έργο του δικαστή είναι να αποσαφηνίσει τις έννοιες που περιλαμβάνονται είτε στο νόμο είτε στα πραγματικά περιστατικά της εκάστοτε περίπτωσης, να αναλύσει και να ερμηνεύσει, να συναγάγει δηλαδή τα άγνωστα στοιχεία βάσει των γνωστών. Η υπαγωγή εμποδίζεται στην αρχή ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι κάποια έννοια είναι εν όλω ή εν μέρει ανερμήνευτη ή δυσερμήνευτη Το ότι κάθε έννοια ξεκαθαρίζει μόνο με ερμηνεία είναι μία συνθήκη που εξευγενίζει και καταξιώνει τον άνθρωπο και εξασφαλίζει την ελευθερία του, αλλιώς θα μπορούσε η λήψη αποφάσεων και το απαύγασμα αυτής η δικαιοδοτική λειτουργία να ανατεθούν και σε ένα κομπιούτερ και να οδηγηθούμε έτσι σε μία τυποποίηση και έναν εκβιομηχανισμό της σκέψης. Η χρήση του κομπιούτερ μπορεί ενδεχομένως να γίνει σε πολύ απλές μαθηματικές συνεπαγωγές, όπου ισχύει το αξίωμα *Interpretatio cessat in claris* (η ερμηνεία υποχωρεί όταν το νόημα είναι καθαρό)

Η ανάλυση των εννοιών γνώρισε μεγάλη ακμή την εποχή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, όπου και καθιερώθηκαν οι κανόνες επεξεργασίας και οι τρόποι άρσης της αοριστίας τους, δηλαδή η διαλεκτική των εννοιών και η αποσαφήνισή τους σε τρεις φάσεις. Ειδικότερα:

Η διαλεκτική στους αρχαίους Έλληνες σήμαινε όλο και πιο επαρκείς τρόπους πραγματεύσεως του γνωστικού αντικειμένου, που εφαρμόζονταν διαδοχικά στο εξεταζόμενο πράγμα και οδηγούσαν βαθμιαία από ένα ατελέστερο σε ένα πληρέστερο συμπέρασμα. Απαρτιζόταν από τρεις βαθμούς πιθανολόγησης, απόδειξης και βεβαιότητας σχετικά με το γνωστικό αντικείμενο. Χαρακτηριστική είναι η διαδοχή εννοιών του Πλάτωνος στην παραβολή του σπηλαίου: α) εικασία- πίστις ότι δηλαδή πρέπει να πιστέψουμε την εικόνα που βλέπουμε, β) διάνοια, γ) νόησις. Να σημειώσουμε όμως ότι η νόηση δεν ταυτίζεται με τη διάνοια, διότι η μεν τελευταία περιορίζεται στην κατανόηση του αντικειμένου, ενώ η νόηση εναρμονίζει το εκάστοτε μερικό συμπέρασμα με το περιβάλλον. Ας θυμηθούμε επίσης την κλασική διαίρεση του «Θεαίτητου». Εκεί υποστηρίζεται ότι, σε πρώτη φάση, γνώση είναι η αίσθηση. Ακολουθώς, αντιλαμβανόμαστε ότι δεν είναι σημαντικά όλα τα δεδομένα των αισθήσεων και ότι ορισμένα από αυτά πρέπει να αναδειχθούν και να μη ξεχαστούν, συγκροτώντας έτσι την αληθή γνώμη. Ύστερα προστίθεται και η υπαγωγή σε συλλογισμό και η διάδοση του συμπεράσματος, οπότε ανακύπτει η μετά λόγου αληθής γνώση. Συναφή και τα του Καρνεάδη: «πίστις πιθανή» ως πρώτη προσέγγιση του γνωστικού αντικειμένου, «πίστις πιθανή και απερίσπαστος», η οποία ενέχει την ισχυροποίηση, την επίρρωση και την επιβεβαίωση των αρχικών εντυπώσεων ή κάποιων από αυτές, τέλος δε «πίστις πιθανή, απερίσπαστος, περιοδευμένη ή διεξοδευμένη», που προϋποθέτει σταθεροποίηση της έννοιας και κοινοποίησή της στην επιστημονική κοινότητα. Οι Στωικοί την παραπάνω τριμερή διάκριση την αποκαλούσαν : α) φαντασία του αντικειμένου ως πρώτη προσέγγιση, β) «κατάληψις» των ουσιωδών στοιχείων του και γ) επιστήμη ως τελικό αποτέλεσμα. Ο Ζήνων ο

Κιτιάς ειδικότερα συμβόλιζε τα ανεπεξέργαστα δεδομένα με το «θέναρ», που είναι η παλάμη με την τάση του αντίχειρα να έρχεται αντικριστά προς το υπόλοιπο χέρι, η τάση για μάθηση β) ακολουθούσε η «θέσις», όπου τα δάκτυλα προοδευτικά κλείνουν αναδεικνύοντας και εκπροσωπώντας τα ουσιώδη στοιχεία και τέλος γ) προέκυπτε το «θέμα», δηλαδή η έννοια που ενσωματώνει και προηγούμενα στάδια και εμφανίζεται ως γροθιά. Αυτά δεν τα λέγω για να σας μεταδώσω κάποιες πληροφορίες πιθανόν αδιάφορες για σας, αλλά για να συνειδητοποιήσετε ότι η ανάλυση των αορίστων εννοιών είναι το ίδιο το αντικείμενο της φιλοσοφίας και έχει υποστεί επεξεργασία αιώνων από εξέχουσες αυθεντίες.

Αυτή είναι η περίφημη διαλεκτική επιστημολογία των αρχαίων Ελλήνων, που στηρίζεται στη διαδοχή «ποικιλίας, επιλογής και σταθεροποίησης», αποτελεί δε και σήμερα πολύτιμο εργαλείο χειρισμού για τους επιστήμονες. Όλοι, μα όλοι οι μεγάλοι επιστημολόγοι απανταχού της Γης αναλύουν τις έννοιες με βάση την παραπάνω διάκριση χρησιμοποιώντας τους όρους “variation, selection, retention”, τους οποίους μπορείτε με προσαρμογή της προφοράς και του τονισμού να τούς μεταφέρετε στα γαλλικά-γερμανικά κ.λπ.

Προχωρούμε ειδικότερα να δούμε πώς εφαρμόζονται τα στάδια αυτά στο δικανικό συλλογισμό βάσει παραδειγμάτων:

1) Στάδιο συλλογής στοιχείων. Η εν λόγω συγκέντρωση δεδομένων πρέπει να είναι στοχευμένη, εν αναφορά προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Γνωρίζοντας δηλαδή τη σημασία της έννοιας είτε στο νόμο είτε στην πραγματικότητα συμπεριφερόμαστε ωςάν τα στοιχεία που είναι ενώπιόν μας να πληρούν την αντικειμενική υπόσταση της έννοιας. Τότε η κρίση μας και ο αντίστοιχος συλλογισμός είναι κατηγορικός ή βεβαιωτικός (5). Στις νομικές έννοιες (stricto sensu) ερευνούμε αν συγκεντρώνονται τα προδιαγεγραμμένα

χαρακτηριστικά που ορίζει ο νόμος: Π.χ. επί ανθυγιεινής εργασίας ορίζεται από το νόμο τι χαρακτηριστικά πρέπει να περιέχει, επί καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος ποια είναι αυτά και ποιες οι συνθήκες λειτουργίας τους κ.λπ. Επί πραγματικών εννοιών (*lato sensu*) .είτε αυτές είναι κοινής πείρας π.χ. πλημμυροπαθείς, είτε τεχνικές π.χ. χημικές ουσίες, είτε διακριτικής ευχέρειας π.χ. ο καταλληλότερος των υπαλλήλων, η συλλογή των στοιχείων καθοδηγείται και προσανατολίζεται ανάλογα με βάση την γλωσσική σημασία της έννοιας.

2) Στάδιο της ουσίας, εύρεση των ουσιωδών περιστατικών. Είναι το σημείο, όπου η προσωπικότητα του δικαστή φανερώνεται και παίζει τον κυρίαρχο ρόλο και όπου κατ' εξοχήν καταξιώνεται η δικαιοδοτική λειτουργία. Αυτό το στάδιο αντικατοπτρίζει τη βούληση, τον χαρακτήρα, τις προσληφθείσες παραστάσεις, την ηθική συνείδηση και έλλογη πεποίθηση (κατά προτίμηση όχι τις δογματικές υπολήψεις) , την κοινωνική ευαισθησία, τη μόρφωση και τα διαβάσματα, τα ερεθίσματα που έχει λάβει ο δικαστής στην καριέρα του και στη ζωή του.

Όταν πρόκειται για υπαγωγή σε νομική έννοια *stricto sensu* υπάρχει το πρόβλημα ότι μπορεί τα πραγματικά περιστατικά που εξετάζουμε να έχουν μόνο ορισμένα από τα προδιαγεγραμμένα χαρακτηριστικά της παραπάνω έννοιας, π.χ. να διακρίνουμε σε μία εργατική περίπτωση ή άσκηση δραστηριότητας επιπτώσεις κόπωσης ίσως και εξάντλησης, ανάγκη διαρκούς εγρήγορσης, ρυπογόνο περιβάλλον, πρέπει όμως να περιλαμβάνονται και βλαβερές εκπομπές π.χ. για να χαρακτηρίσουμε την εργασία ανθυγιεινή; Το ίδιο ισχύει και για τα καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος. Μπορεί το συγκεκριμένο κατάσταση της περιπτώσεώς μας να μην περιλαμβάνεται στο νόμο, μήπως όμως λόγω των συνθηκών λειτουργίας του πρέπει κι αυτό να συμπεριληφθεί; Η έννοια του πολυτέκνου ορίζεται στο νόμο, αν στην υπό κρίση περίπτωση κάποιος απέκτησε (-α) απέκτησε τέκνα από περισσότερους συζύγους ή συντρόφους υπάγεται άραγε στην προστατευτική διάταξη; Στο σημείο αυτό ενδεχομένως η κρίση μας πρέπει να μετατραπεί από κατηγορική σε αναλογική, να αυξήσουμε δηλαδή το εύρος της νομικής έννοιας, ώστε να συμπεριλάβει και την περιπτώσή μας. Αντιθέτως επί νομικής έννοιας *lato sensu*, επειδή περιέχει περισσότερα εμπειρικά στοιχεία απ' αυτά που ενδιαφέρουν το νόμο, πρέπει η κρίση μας να μετατραπεί από κατηγορική σε

διαζευκτική, να μειώσουμε το εμπειρικό πλάτος της έννοιας, αφήνοντας έξω τα περιττά στοιχεία και να απομονώσουμε εντός των πραγματικών περιστατικών το ουσιώδες και κρίσιμο εκείνο στοιχείο, που να είναι κοινό με τη νομική έννοια *latu sensu* και που θα μάς επιτρέψει να διενεργήσουμε την υπαγωγή σ' αυτήν Π.χ. πόση ποσότητα νερού και σε ποια σημεία της ιδιοκτησίας πρέπει να εξακριβωθεί για να χαρακτηριστεί κάποιος πλημμυροπαθής, ποιο είναι το χαρακτηριστικό εκείνο που καθιστά ένα παιχνίδι τυχερό παίγνιο κ.λπ. Ειδικά επί εννοιών διακριτικής ευχέρειας ο διαζευκτικός συλλογισμός πρέπει να είναι πολύ προσεγγμένος και εμπειριστατωμένος, αφού διάφορες κρίσεις μπορεί να θεωρηθούν εξίσου νόμιμες επί προσόντων προαγωγής υπαλλήλου, καθορισμού ηθικής βλάβης κ.λπ.

3) Ολοκλήρωση δικανικού συλλογισμού, σταθεροποίηση της έννοιας, συγκρότηση και συγκράτηση των κύριων στοιχείων της, περιφορά της στην επιστημονική κοινότητα. Εδώ ολοκληρώνεται ο συλλογισμός με το να αναχθούν η μείζων και η ελάσσων πρόταση σε ομώνυμες, να υπάρξει εναρμόνιση και λογική αλληλουχία μεταξύ των δύο. Γίνεται το ποιοτικό κλείδωμα μεταξύ αμφοτέρων μέσω της κατάλληλης διατύπωσης. Εδώ εντάσσονται οι διευκρινιστικές σκέψεις μετά τη μείζονα πρόταση που εξαλείφουν την απόσταση μεταξύ του νόμου και των πραγματικών περιστατικών. Κατά την έννοια των διατάξεων ... λέγει το Συμβούλιο της Επικρατείας. Ο καθηγητής Αραβαντινός στο Πανεπιστήμιο ρωτούσε μετ' επιτάσεως τι είναι αυτό που εφαρμόζει ο δικαστής όλοι έλεγαν το νόμο και το Σύνταγμα. Ο Αραβαντινός είπε ότι όλοι έκαναν λάθος, διότι ο δικαστής εφαρμόζει τον κανόνα δικαίου, τον οποίο συντάσσει και διατυπώνει ο ίδιος, όπου μέσα από μία διαζευκτική ή αναλογική κρίση υπάγει τις έννοιες που αντιμετώπισε κατά τη διελεύκανση των πραγματικών περιστατικών στις αντίστοιχες νομικές έννοιες του κανόνα δικαίου. Η αόριστη νομική έννοια λοιπόν, που στην αρχή ήταν «αόρατος και ακατασκέυαστος», ανεπεξέργαστη, αφηρημένη και εν μέρει αόριστη, πληρούται και τίθεται, γίνεται «θέσις» και θέμα» ορίζεται και συγκεκριμενοποιείται. Ακολουθεί η σύγκριση με τη νομολογία των ανωτέρων και ανωτάτων δικαστηρίων και η υποδοχή του συμπεράσματος από την επιστημονική κοινότητα.

Πολλοί αναλογιζόμενοι τα παραπάνω και ιδίως το μεσαίο στάδιο της εύρεσης του ουσιώδους θα αναρωτηθούν. Μα είναι λοιπόν υποκειμενική η κρίση του δικαστή; Απαντούμε, όχι δεν είναι, διότι εκατέρωθεν του σταδίου της επιλογής, όπου όπως είπαμε η προσωπικότητα του δικαστή αποκτά προεξάρχουσα σημασία υπάρχουν τα δύο άλλα στάδια, το στάδιο της ποικιλίας και το στάδιο της συγκρότησης της έννοιας, που δορυφορούν την κρίση του δικαστή και εξασφαλίζουν ότι θα αυτή θα ενταχθεί σ' ένα αντικειμενικό σύνολο, θα διαρθρωθεί εντός του πλαισίου της εννόμου τάξεως. Η αλήθεια και η αντικειμενικότητα, κυρίες και κύριοι, ως διαλεκτική των εννοιών και ως διαδικασία σταθερής και επαληθεύσιμης γνώσης δεν είναι κάτι προδεδομένο, εκ των προτέρων γνωστό και αντικειμενικό με την έννοια του αναλλοίωτου., αλλά είναι κάτι που κτίζεται. Κτίζεται καταρχήν από όλους τους κοινωνούς του δικαίου, που κι αυτοί διενεργούν ερμηνεία στις καθημερινές συναλλαγές τους, αλλά ως υψίστη επαλήθευση και έννομη τάξη και οικοδόμημα δικαίου κτίζεται από τους δικαστές, που το έργο τους είναι ακριβώς η επεξεργασία των αόριστων νομικών εννοιών.